

**Криза, Изток и Запад като понятия,
имплициращи българските културни дилеми
в светлината на литературно-критичните
текстове от 30-те години на XX век**

Олга Гроновска (Варшава)

И ето, ние, които довчера се губихме във вихъра на толкова чужди противоречиви сили, застанали на кръстопът между Европа и Азия, без да имаме ясна представа за трагизма в своето положение, все по-горестно се замисляме пред поставената проблема, особено след като долавяме, че бихме могли да станем най-малкия народ на Балкана.¹

Борис Йоцов

Когато в средата на 30-те години Борис Йоцов публикува своя текст, озаглавен *Малкият народ*, от който е взето мотото на тази статия, дискусията за „българското“ по страниците на тогавашните списания е била вече в толкова напреднал стадий, че реконструкцията на нейния ход днес може да се сблъска с проблеми, не само поради трудността за съвременния изследвач да възстанови изцяло нейния контекст, но и поради разноречивостта на този дискурс. Една от най-често разглежданите тогава теми е етногенезата на българите, както и състоянието и позицията – не само политическата – в контекста на европейската култура.

В цитирания фрагмент намираме констатации, които ще бъдат в центъра на предлагания анализ. Те се фокусират върху ключови думи, без които трудно бихме могли да говорим за проблематиката на анализирания текстове. Това са както *Европа* и *Азия* като синоними на бинарната опозиция *Изток – Запад*, така и *кръстопът* – в този случай символ на екзистенциалната немощ, на чувството за изостаналост спрямо нормите на западноевропейската култура, а също и прелюдия към извършването на онтологически избор. Но това е и мястото във времепространството, от което се извършва избора на посоката в цивилизационно-културното измерение.

¹ Йоцов, Б. *Малкият народ*. – Отец Паисий, VII, 1934, № 2. – В: *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност*. Съст. И. Еленков, Р. Даскалов. С.: 1994, с. 482.

Цитираното мнение на Б. Йоцов относно състоянието на българския народ не е изолирано в интересувания ме период. В изказванията от 30-те години на миналия век относно културно-цивилизационната ситуация на България често се повтаря констатацията за нейната изключителност, а същевременно – за известно дезориентиране, за потребността от самоопределяне и ново вписване в културната карта на Европа.

Публицистиката от началото на XX в. си поставя разнородни цели, като например да коментира текущите изменения, на които е била подложена обществената структура, а в обсега на интересите на нейните автори влизат литературните, философските и обществените течения във връзка с променяния се облик на родната култура, за която са били характерни лозунгите на европеизацията². Последица от схващането на традицията като област, подлагана на метаморфози и иновации тук и сега³, са все по-често предприеманите опити за дефиниране на „психиката на народа“ чрез разглеждането на проблематиката за колективното на страниците на периодичния печат.

В анализа съм използвала статии от 30-те години на миналия век, поместени в списание „Философски преглед“, както и в съвременни български антологии на публицистични текстове⁴.

Кризата на заварения свят

В началото на 30-те години на миналия век Спиридон Казанджиев публикува *Историческо време. Кризата в материалния и духовния живот и нашите задачи* – една брошура, която може да представлява интересна изходна точка за анализирането на текстове, свързани с проблематиката на културния избор.

Предложеното в нея преживяване на света в категориите на перманентната криза става отправна точка за дискурса върху момента на прелома, какъвто вероятно е сигнализираното в заглавието *историческо време*. Тук, разбира се, не става въпрос за линейното време, а по-скоро за значимостта на периода, за неговата важност с оглед на историческата перспектива.

Първият елемент от заглавието, който изцяло представя съдържащата се в статията проблематика, отправя към едно от двете понятия,

² Срв. Dąbek-Wirgowa, T. *Hasła europeizacji dawniej i dziś (na przykładzie literatury bułgarskiej)*. – In: *Kategoria narodu w kulturach słowiańskich*. Warszawa, 1993, 145–152.

³ Относно иновацията на традициите срв. Nahodil, O. *Tradycja jako definiens kultury*. Przeł. S. Błaszczuk i J. Bednarski. – Lud. T. LXXV, 1992, 5–17; Gałazka, W. *Oswajanie skorpionów: szkice o literaturze bułgarskiej*. Kraków, 1992; същият: *Tradycja i współczesność: o literaturze bułgarskiej XX wieku*. Katowice, 1983.

⁴ Цитираните текстове са от антологиите *Защо сме такива?... и Философията на историята в България (1878–1948)*. Съст. А. К. Стаматов, А. Б. Стойнев, С.: 2002.

представляващи конструктивната ос на текста на Казанджиев – *историческото време*, разбирано не като минало, а като настояще с изключително важно значение.

От посочената дотука криза в материалния и духовния живот на нашето време за непредубедения наблюдател става ясно, че ние преживяваме едно историческо време, време на историческо прераждане, на преминаване от един свят в друг.⁵

Въведеният мотив за историческото време, дефинирано като период, играещ важна роля в периода на преобразования, няма нищо общо с астронимическото или часовниковото време и се измерва с други мерки.

Подобна интерпретация сближава концепцията на Казанджиев и отпраща към модела за общественото време⁶. Неговото измерване се извършва в пространството на текста чрез субективното усещане на времето като връзка между събитията с обществен характер, т. е. то е трансформация на заварения свят в нов.

Общественото време, според общата дефиниция на понятието *време*, се концентрира около проблемите, свързани с широко разбираната причинно-следствена последователност на събитията⁷.

В текста *Историческо време* на времето, което е истина, се определя подреждаща функция, но тя не се изразява в измерване чрез известните методи и мерки, а във въвеждането на оценка. Самата трансформация, превръщането на старото в ново, както и самият резултат от процеса, т. е. възникването на определен порядък⁸, стоят високо в йерархията и са оценявани като позитивни. Негативна конотация в аксиологията на С. Казанджиев получава явлението *криза* като видим знак на стария свят, в който цари объркване, хаос и девалвация на ценностите. Дезинтегрирането на заварения свят е противопоставено на интегрирането на постулирания порядък. Основа за създаването на подобна опозиция дава именно понятието *историческо време*, чийто определящи елементи стават универсализмът и интеграционните предиспозиции.

Преходът от едно времепространство в друго трябва да има тотален характер, а върху пепелищата на старото, като феникс от пепелта, трябва да се роди новият подреден свят. Детерминант на новия ред, като отговор на липсата на порядък, оставащ в опозиция на заварения безпо-

⁵ Казанджиев, С. *Историческо време...* – В: *Философията на историята в България (1878–1948)*, с. 445.

⁶ За общественото време като обект на интерес от страна на хуманитаристиката и на началния етап на социологията на времето срв.: Tarkowska, E. *Czas w społeczeństwie. Problemy, tradycje, kierunki badań*. Wrocław, 1987; Zajaczkowski, A. *Czas w kulturze*. Warszawa, 1988.

⁷ Срв.: Tarkowska, E. *Czas społeczny* [речникова статия]. – In: *Encyklopedia socjologii*. T. 1 A–J. Warszawa, 1998, 107–111.

⁸ По-подробно за концепциите за порядъка вж. у: Znaniecki, F. *Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*. Warszawa, 1992.

рядък, трябва да бъде предотвратяването на чувството за заплахата и съмнение, чиято генеза е в кризата на ценностите в широк обсег. Изграждането на новата, алтернативна действителност трябва да протича във възможно най-широк мащаб.

И така, няма никакво съмнение, че ние днес сме свидетели на едно преустройство – материално и духовно – на света. Поставени са отново на разрешаване всички проблеми на живота и то в един обем, който им придава планетарен характер; над тия проблеми мисли днес не един или друг народ, а целият културен свят.

Това преустройство на живота прави днешното време историческо. То ни поставя в историческа перспектива и ни кара да мислим и да чувстваме исторически.⁹

Аксиомата за извършващото се преустройство на света в широк културен аспект както в материалната, така и в духовната плоскост, е един от конститутивните елементи на анализирания текст. Край на стария свят, оценяван отрицателно в аксиологичната система на Казанджиев, трябва да бъде моментът на извършване на избора в онтологичен мащаб, изборът на Платоновата идея за доброто, а проблемът за дефинирането на основните понятия, според него, засяга цялата европейска култура.

Казанджиев приписва на понятието *историческо време* интегративни особености. Времето, което не се измерва с никакъв часовник, се определя еднакво за всички. Не за един или друг народ, както казва той, за целия културен свят.

Коментарът на съвременността – защото така може да бъде определено *Историческо време* – започва с едно отклонение от темата, засягащо проблеми от световен мащаб, а след това, като се използва заглавното понятие, се минава в сферата на националните проблеми.

Нека търсим упоритно пътя към това единство на душите – той е спасителният път за България.¹⁰

Спасение чрез единство в мисленето и действието или по-нататъшно затъване в икономическа, политическа, морална, религиозна и философска криза – това, теоретично, са двата пътя, по които може да върви съвременна България. Въпросът какъв избор трябва да направят българите и каква възможност да изберат има за Казанджиев риторичен характер.

Вторият важен елемент в неговата концепция, санкциониращ и текстовото присъствие на понятието *време*, е кризата на ценностите.

Постулираният процес на предефиниране на понятията и вървящото ръка за ръка с него преустройство на ценностната система, според която е функционирал досега светът на културата, не би бил необходим, ако

⁹ Казанджиев, С. Цит. съч., с. 447.

¹⁰ Пак там, с. 453.

не беше усещането за силна криза. Нейното присъствие, проявяващо се на всички равнища на човешката активност, се съпътства в провеждания дискурс от близкия контекст на понятията *залез* (на стария свят) и *възход* (на новия свят):

Кризата, която прекарва днес светът, разтърсва тъй дълбоко материалните и духовни устои на живота, че сякаш се касае за залеза на стария свят и за възхода на друг, нов.¹¹

Отзвукът на *Залеза на Запада* от 1918 г. и на втория том на издадената четири години по-късно творба на Освалд Шпенглер *Der Untergang des Abendlandes* тук са очевидни. Преди всичко – в песимистичното звучене на двата текста, прогласяващи неизбежния край на културата на Запада, и в твърдата решимост да бъдат открити неговите причини. Самият термин *залез* в значението на астрономическо време, използван и от Казанджиев, може да се приеме като синоним на думата *криза*.

Краят на нашия век минава под знака на кризата в културата. Но всъщност тази криза е започнала още в неговото начало, ако като свидетелство за този факт използваме списъка на философските трудове, които съдържат пряко в заглавието си думата „криза“ или я сигнализират косвено, посочвайки такива феномени като: „агония на критицизма“, „бунт на масите“, „залез на Запада“, „ново Средновековие“.¹²

Показвайки сложността на повдигнатата проблематика, Казанджиев отделя особено внимание на три основни източника на това явление. Това са: много бързия естествен прираст в Европа и неконтролираното развитие на техниката, последица от което е широко разпространената дехуманизация. А третата причина, представляваща едновременно следствие от първите две, е войната:

Днес ние всички имаме чувството, че в пожара на тая война изгоря едно минало и че сме поставени пред задачата да изградим едно бъдеще. И понеже много по-лесно е да се руши, отколкото да се твори, тая задача доби характера на една тежка криза, еднакво мъчителна и като процес на разложение, и като процес на създаване.¹³

Оказва се, че световната война, видяна като преживяване на цяло едно поколение¹⁴, става може би отправна точка за отмерване на историческото време; сигурно е обаче едно: че тя слага началото на важен етап

¹¹ Пак там, с. 440.

¹² Mizińska, J. *Nowe barbarzyństwo*. – In: *Czy kryzys wartości?* Red. J. Mizińska, T. Szkołut. Lublin, 1992, s. 11.

¹³ Казанджиев, С. Цит. съч., с. 440.

¹⁴ Относно войната като фактор, консолидиращ съзнанието на поколението, срв.: Еленков, И. *Родно и дясно*. С.: 1998, 31–45.

в неговата история. Обемът на понятието *криза* в този случай е голям. С. Казанджиев влага в него не само вътрешната класификация и йерархизирането, т. е. вътрешното разграничаване на икономическа, морална, религиозна и т. н. криза, но неговата дефиниция затваря в себе си и травматизма на явлението.

Това се изразява както в говоренето за усещането на кризата, така и в изграждането на рефлексията върху неговата същност. Съзнанието за усещаната криза става претекст за създаването на цяла концепция за *кризисологията*. В това моделно схващане Казанджиев намира място за всички вълнуващи го проблеми на съвременността. Той не се задоволява само да отбележи състоянията на напрежение и безпомощност, произтичащи от съзнателното участие в една култура, намираща се в състояние на дълбока криза¹⁵, но прави и опит да се справи с това състояние на нещата¹⁶.

Начин за справяне с екстремното за националната култура положение в тази своеобразна теория на кризата става изграждането на единството на душите, а субектът, който трябва да гарантира успеха на тази мисия, е българската интелигенция.

Още по-големи опасности, обаче, представя днешната криза за нашия духовен и национален живот. Тук тя заплашва да вземе почвата под краката на интелигенцията ни, която още не е разрешила задачите си – да утвърди народа в неговото национално съзнание, да организира държавата ни и да направи от себе си истински ръководен елит.¹⁷

Поставяните задачи, изразени експлицитно, се съдържат в обществената дефиниция на интелигенцията като културен елит¹⁸. Неколкократно споменавани в текста, те се свеждат до обществена интеграция на обществото около националните проблеми. *Единство на душите* е постулираният атрибут на националния колектив, чиято липса се чувства особено силно. Разцеплението, резултат от което са отчуждението на интелигенцията и частичната загуба на историческо и национално съзнание като следствие от трагичните военни преживявания у останалата част от българското общество, са най-големите препятствия за преодоляване на кризата в микромащаб.

¹⁵ В литературата по въпроса преживяването на криза без умението да се посочат нейните източници се определя като кризисно съзнание, срв.: Motyka, A. *Ideał racjonalności. Szkice o filozoficznych rozdrożach nauki*. Warszawa, 1986; Mizińska, J. *Nowe barbarzyństwo*. – In: *Czy kryzys wartości?*..., s. 13.

¹⁶ Съзнателното или несъзнателно намиране на инструмента за преодоляване на кризата се определя като съзнание за криза, за разлика от кризисното съзнание, срв.: Motyka, A. Op. cit.; Mizińska, J. Op. cit., s. 13.

¹⁷ Казанджиев, С. Цит. съч., с. 448.

¹⁸ Срв. дефиницията на понятието културен елит у: Czerwiński, M. *Kultura elitarna a kultura masowa* [речникова статия]. – In: *Encyklopedia socjologii*. T. 2. K–N. Warszawa, 1999, 111–112.

Чувството за преодоляване на кризата, т.е. болестта на съвременността, трябва да гарантира силното ядро на собствената култура, чиято опора ще бъде интелигенцията като „отворена част“, не само за диалог в рамките на своето общество, но и на европейската култура, от която тя е част с всички произлизащи от това последици.

Към понятието *криза* вземат отношение по малко по-различен начин и други двама публицисти от анализирания период.

Като явление то интересува например Д. Михалчев, чиято статия, озаглавена *Световната криза и задачите на българската интелигенция*¹⁹, е полемика с концепцията, изложена в *Историческо време*.

Организиращото понятие на публикацията, разглеждана от редактора на списание „Философски преглед“, е поставено в центъра на неговата рецензия от 1932 г., в която се критикуват основните понятия в текста на Казанджиев. Тя обхваща не само начина на дефиниране на понятията, но и възприемането на действителността. За Михалчев възприемането на света от перспективата на една остра, многоплоскостна криза и затварянето на заварения свят в неточни и нееднозначни дефиниции – което според него е характерно за *Историческо време* – не гарантира достигането до същността на разглеждания проблем:

А без тая пластика не е лесно да обгърнеш една тъй сложна и тъй забъркана духовна действителност, каквато е тая, която ние живеем.²⁰

Поради много причини той не се съгласява да приеме света, чието утвърждаване би протичало според формулираните от Казанджиев принципи, но въпреки това не дискредитира генералното послание на неговия текст, а именно: необходимостта да се проумее сложността на явлението, каквото за него е съвременната култура.

Понятието *криза* се среща и в текста на Петър Мутафчиев от 1935 г., озаглавен *За културната криза у нас*²¹. То се връща, но в малко променен контекст по отношение на двете предишни статии. Тук имаме стесняване на тематиката и пренасяне на вниманието изцяло върху проблемите, свързани с родната култура.

Самата културна криза, която за целия свят настъпи едва след завършека на голямата война, за нас започна всъщност още от първите години на свободния ни живот.²²

¹⁹ Михалчев, Д. *Световната криза и задачите на българската интелигенция*. – Философски преглед, 1932, 280–289.

²⁰ Пак там, с. 289.

²¹ Мутафчиев, П. *За културната криза у нас*. – Просвета, I, 1935, 4, 385–397. – В: *Защо сме такива?* ..., 370–379.

²² Пак там, с. 378.

Основни за разсъжденията на Мутафчиев са въпросите, свързани с подобряването на състоянието на българската интелигенция като гарант за излизане от кризата. Авторът не се спира на нейния обсег и не характеризира самото явление, но се концентрира върху възможните начини за излизането от безизходицата, в която се е озовала родната култура.

Тъй заживяхме съвсем дезориентирани, без своя цел и без свой път, пленници на временни настроения и на необмислени увлечения (...) ²³

Чувството за дезориентираност и своеобразният срам са признаци на кризата, която ще може да бъде преодоляна чрез изграждането на силен интелектуален елит, който има собствена цел и върви по свой собствен път.

Категориите *Изток и Запад*

В интересуващата ни тема именно въпросът: Изток или Запад?, повтарян често през XX в. – впрочем не само в българската публицистика ²⁴, – е един от елементите, формиращи възприемането на действителността. Той е поставян по отношение на т. нар. малки култури, за които по дефиниция се отнасят явленията асимилация и акултурация ²⁵. Като категория на културата ²⁶ той влиза в полезрението и на изследвачите, анализиращи явленията в българската култура ²⁷.

През 1933 г. Янко Янев я поставя в заглавието на статията си, публикувана в сп. „Златорог“ – един текст, в който можем да намерим горчиви размисли за кондицията на българския народ.

Никога нашият народ не се е намирал в такава безпътица, дори когато е паднал под чуждо иго. Това не е случайно, то не иде от вчера, то е подготвено отдавна; целият ни културен и политически живот се е стремил с геаволмна връзка към това обезпътяване, към тая криза на българското национално самосъзнание. ²⁸

²³ Пак там.

²⁴ Вж. напр.: Maksym-Benczew, J. Wschód i Zachód w „Kritický měsíčník“ 1938–1948 (машинопис); Chamot, M. *Entuzjizm i zwątpienie. Obraz własny Polaków w wybranej publicystyce prasowej trzech zaborów w latach 1864–1914*. Toruń, 2003.

²⁵ Вж: KJosew, A. *Uwagi o samokolonizujących się kulturach*. Przeł. E. Solak. – Dekada Literacka, 2000, nr 9–10, 14–15; Niiinik, J. *Symbole a adaptacja kulturowa*. Warszawa, 1985; Nowicka, E. *Akulturacja* [речникова статия]. – In: *Encyklopedia socjologii*. T. 1. A–J. Warszawa, 1998, 17–20.

²⁶ За дефиницията на категориите на културата срв.: Kłoskowska, A. *Socjologia kultury*. Warszawa, 1981.

²⁷ Срв.: Sujecka, J. *Between East and West. Cultural and social Utopias of 20th Century*. V. Mayakovsky, G. Milev, L. Micić. – In: *The Comparable and the Incomparable. Comparative Studies in the Literatures of Central and Eastern Europe*. Ed. Endre Bojtár. Central European University. Comparative Literature Research Program, 1996, 141–198; Даскалов, Р. *Между Истока и Запада*. С.: 1998.

²⁸ Янев, Я. *Изток или Запад*. – Златорог, XIII, 1933, 4. – В: *Защо сме такива?*..., 337–338.

В него символът на безпътницата е противопоставен на ясно поставените заглавни насоки. Маркирането на *Изока* и *Запада* за Янев е очертаване на най-близкия обширен хоризонт на търсенията, а постигането на *историческата цел* става гаранция за въвеждането на порядък, противоотрова срещу болестта на собствения му народ, каквато като че ли е не толкова широко дискутираният тогава упадък на ценностите, колкото кризата на българската идентичност²⁹.

Детерминизмът, проявяващ се в концепцията на Я. Янев, е всъщност преклонение пред принципа за обусловеността на общественото развитие от еволюцията на духа на народа, разбиран като есенция на идентичността.

Духът на нацията най-малко се проявява в политиката, особено когато тя има формата само на партийна акробатика и журналистически цинизъм. Имаме нужда главно от културен национализъм, дето геният на нацията се проявява с всичката си стихийност и с всичката си воля да се утвърди исторически.³⁰

Дефинирайки феномена на българския национален дух, Янев се обръща към времето непосредствено след възстановяването на независимостта на България и там вижда източниците на всички най-важни процеси, движещи съвременната българска култура. Дефинирането и определянето на феномена на българския дух се извършва чрез приписването на определени атрибути. Отличителен белег става преди всичко обективизмът и отнасянето на тази категория към сферата на културата, аксиологичната система, цялата сфера на морала, но принадлежаща не на отделния човек, а по-скоро на общността.

Националният дух, замислен като интегрална част от Хегеловия световен дух, се проявява в действията, в съдбите на народите и държавите, изплъзвайки се на всякакви дефиниции, изградени върху сетивния опит. Според Янев негова най-важна черта е метафизичният, божественият характер. Разбира се, българският национален дух, обогатен с метафизичен елемент, е също така идеализирана интенционална категория, която тепърва трябва да се формира напълно от българската интелигенция в бъдеще.

Останалите определящи черти на идентичността Янев търси в полето на културата. Изтокът и Западът като крайни точки в пространството на търсенията са едновременно местата на най-близкото и всъщност единствено съседство на България, защото Янев не възнамерява да чертае геополитическа карта.

²⁹ По-подробно за влиянието на кризата върху идентичността срв.: *Kryzys tożsamości: slawica*. Red. B. Czapik, E. Tokarz. Katowice, 1992.

³⁰ Янев, Я. *Духът на нацията*. – Отец Паисий, VI, 1933, № 1, 8–10. – В: *Защо сме такива?*..., с. 343.

Безпътница – Изток – Запад: това е своеобразната пространствена конфигурация, в която се движи Янев – философът на културата, за да провъзгласи едно ново възраждане. И трите понятия, които използва публицистът, създават отделни аксиологични вериги и постоянни места върху картата на съотнасяне. Определено негативно оценена е безпътницата, която в текста е синоним на лутане, на актуалното състояние на политическия и културния живот.

И ако искаме най-сетне да разберем себе си и да се избавим от сомнамбулното състояние, в което изпада всеки народ, когато започва да прилича на сбирщина, на маса – трябва да погледнем пред очите си и да видим по кой път да тръгнем. С това самосъзнание трябва да започне нашият исторически ефект. С него ще започне съществуването ни като национален организъм, ще започне нашето възраждане.³¹

Начало на всичко трябва да даде изборът на правилната посока, на пътя. Оставеният в заглавията на статията въпрос кореспондира с утвърдилата се в българските размишления върху културата метафора *кръстопътен човек*³².

Заклучение

Център на настоящия проблемен анализ са две понятия, функциониращи като постоянни елементи в българската публицистика от третото десетилетие на миналия век.

Текстовото усещане за нарастваща криза и *Изтокът* или *Западът* като алтернативен път за развитието на българската култура като че ли съдържат в себе си дилемите на българската интелигенция от разглеждания период. Колебанията и раздвоеността, свързани с културния избор

³¹ Янев, Я. *Изток или Запад...* – В: *Защо сме такива?*..., с. 338.

³² Тази метафора, притежаваща сложна генеза, е атрактивна и често анализирана и в един по-късен от интересувания ме тук период, в новите обществено-политически реалии в България след 1989 г. Изследвачите я дефинират като мутация на *homo balcanicus* и показват поредните ѝ превъплъщения. Видян в категориите на универсализма – фигура, характерна за Балканите като един завършен културен модел, *кръстопътният човек* става елемент на новопоявяващите се анализи на белетристиката, причислявана към т. нар. канон, както и в разработките с интердисциплинарен характер, в които проблемът се представя в широка културологична перспектива. В пространството на литературните произведения и на публицистичните текстове, независимо от момента на тяхното възникване, самият търсен образ с течение на времето става по-изразителен и придобива монолитен характер. Струва ми се, че това е станало и благодарение на известна зависимост, а именно на свързването и обединяването на символа на кръстопътя с императива на извършване на избора. Срв. напр.: Стойнев, А. *Генезис на кръстопътния човек – културата на траки, прабългари и славяни*. – В: *Философският образ на кръстопътния човек в съвременната българска култура – рационалност, духовност, религиозност*. С.: 1996, 96–119.

през първата половина на XX в., са общият знаменател на тези понятия, макар и техният генезис да има по-сложен характер.

При анализа се позовах на няколко социологически дефиниции, чието използване бе продиктувано от характера на изследвания материал.

Проблемът за времето, представляващ обект на изследването, служи за изясняването на въпроса за облика на европейската култура: какви са нейните характерни особености, каква е нейната посока на развитие. Възприемането и развитието на действителността с използване на понятията *историческо време* и *криза* образува затворена визия на действителността, в която завареният свят бавно стеснява своите граници благодарение на пренасянето на дискурса от плоскостта на явленията с европейски обсег на сферата на чисто българските проблеми.

Проправянето на място за националната проблематика у Казанджиев става постепенно. Формулирането на основните тези за обществения характер на българската интелигенция определя нейната роля като привилегирована група. Елитарността в този случай е равнозначна със задължението да се направи културен избор, но и да отговори адекватно на участието в европейската култура.

Димитър Михалчев полемизира с текста на Казанджиев, критикувайки понятията, използвани в неговия дискурс.

В текста на П. Мутафчиев отново се връща понятието *криза*, но в много по тесен обсег отколкото в текста на автора на *Историческо време*.

Културните категории *Изток* и *Запад* позволяват да се локализира избора в цивилизационно-културното пространство. Аксиологичната верига *безпътница – Изток – Запад*, използвана успоредно или понякога замествана с инварианта *безпътница – Русия – Запад*, определя посоката на диренията и става постоянен елемент на предлаганите програми за неговото преустройство в духа на оксидентализма или на базата на родните ценности.

Маркирането на търсенията, които трябва да станат съдба за българската интелигенция или по-конкретно – пореден етап от нейното странстване, ще се осъществи в цивилизационно-културното пространство. И ако началото му е обозначено, то краят му не е конкретизиран. За Я. Янев като че ли е необходимо едно връщане към позициите от времето на националното Възраждане – един период, представляващ абсолютна ценност, съкровищница на съвременната родна култура.

Авторите на анализирания текстове, използвайки различни категории на културата, достигат до дефинициите за национална идентичност по различен път. Или чрез използването на термина *единство на душите* (С. Казанджиев), или чрез понятието *дух на народа* (Я. Янев).

И в двата случая това са интенционални категории. Но ако Я. Янев формулира прецизно елементите на културната идентичност на българите, то в *Историческо време* не намираме точна дефиниция на понятието. Идентичността за С. Казанджиев като че ли е синоним на вътрешната монолитност на народа, която трябва да бъде пътят за самоспасението на България.

Библиография

Текстове

Йоцов, Б. Малкият народ. – *Отец Паисий*, VII, 1934, № 2. – В: *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност*. Съст. И. Еленков, Р. Даскалов. София: 1994.

Казанджиев, С. Историческо време. Кризата в материалния и духовния живот и нашите задачи. – В: *Философията на историята в България (1878–1948)*.

Михалчев, Д. Световната криза и задачите на българската интелигенция. – *Философски преглед*, 1932, 280–289.

Мутафчиев, П. За културната криза у нас. – *Просвета*, I, 1935, 4, 385–397. – В: *Защо сме такива?...*, 370–379.

Янев, Я. Духът на нацията. – *Отец Паисий*, VI, 1933, № 1, 8–10. – В: *Защо сме такива?...*, 342–344.

Янев, Я. Изток или Запад. – *Златорог*, XIII, 1933, 4. – В: *Защо сме такива?...*, 337–341.

Теоретични разработки

Даскалов, Р. *Между Изтока и Запада*. София: 1998.

Еленков, И. *Родно и дясно*. София: 1998.

Стойнев, А. *Генезис на кръстопътния човек – културата на траки, прабългари и славяни*. – В: *Философският образ на кръстопътния човек в съвременната българска култура – рационалност, духовност, религиозност*. София: 1996, 96–119.

Chamot, M. *Entuzjazm i zwątpienie. Obraz własny Polaków w wybranej publicystyce prasowej trzech zaborów w latach 1864–1914*. Toruń: 2003.

Czerwiński, M. Kultura elitarna a kultura masowa [рецензирана статия]. – In: *Encyklopedia socjologii*. T. 2. K–N. Warszawa: 1999, 111–112.

Dąbek-Wirgowa, T. Hasła europeizacji dawniej i dziś (na przykładzie literatury bułgarskiej). – In: *Kategoria narodu w kulturach słowiańskich*. Warszawa: 1993, 145–152.

Gałązka, W. *Oswajanie skorpionów: szkice o literaturze bułgarskiej*. Kraków: 1992.

Gałązka, W. *Tradycja i współczesność: o literaturze bułgarskiej XX wieku*. Katowice: 1983.

Gałązka, W. *Tradycja i współczesność: o literaturze bułgarskiej XX wieku*. Katowice: 1983.

Kjosew, A. Uwagi o samokolonizujących się kulturach. Przeł. E. Solak. – *Dekada Literacka*, 2000, nr 9–10, 14–15.

Kłoskowska, A. *Socjologia kultury*. Warszawa: 1981.

Kryzys tożsamości: *slavica*. Red. B. Czapik, E. Tokarz. Katowice: 1992.

Maksym-Benczew, J. Wschód i Zachód w „Kritický měsíčník“ 1938–1948 (машинопис).

Mizińska, J. *Nowe barbarzyństwo*. – In: *Czy kryzys wartości?* Red. J. Mizińska, T. Szkółut. Lublin: 1992.

Motycka, A. *Ideał racjonalności. Szkice o filozoficznych rozdrożach nauki*. Warszawa: 1986.

Nahodil, O. *Tradycja jako definiens kultury*. Przeł. S. Błaszczuk i J. Bednarski. – *Lud*. T. LXXV, 1992, 5–17.

- Niżnik, J. *Symbole a adaptacja kulturowa*. Warszawa: 1985.
- Nowicka, E. Akulturacja [речникова статия]. – In: *Encyklopedia socjologii*. T. 1. A–J. Warszawa, 1998, 17–20.
- Sujecka, J. Between East and West. Cultural and social Utopias of 20th Century. V. Mayakovsky, G. Milev, L. Micić. – In: *The Comparable and the Incomparable. Comparative Studies in the Literatures of Central and Eastern Europe*. Ed. Endre Bojtár. Central European University. Comparative Literature Research Program, 1996, 141–198.
- Tarkowska, E. Czas społeczny [речникова статия]. – In: *Encyklopedia socjologii*. T. 1 A–J. Warszawa: 1998, 107–111.
- Tarkowska, E. *Czas w społeczeństwie. Problemy, tradycje, kierunki badań*. Wrocław: 1987.
- Zajączkowski, A. *Czas w kulturze*. Warszawa: 1988.

Превод от полски
Благовеста Лингорска-Начева